

О. М. Шевченко,
к. е. н., доцент кафедри маркетингу,
Чернігівський державний інститут економіки і управління
Ф. М. Уляненко,
аспірант, Чернігівський державний технологічний університет

ОЦІНКА СТАНУ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглядається конкурентоздатність молокопереробних підприємств України, зокрема Чернігівської області, в умовах посилення інтеграції України до світогосподарських систем.

The article observes the ability of the Ukrainian dairy products enterprises being competitive, particularly in Chernihiv region in conditions of intensive of Ukraine integration to international system.

ВСТУП

В умовах інтеграції України до загальноєвропейських і світових структур та проникнення на вітчизняний ринок потужних іноземних транснаціональних компаній загострюється питання формування вітчизняними підприємствами конкурентних переваг і на цій основі досягнення ними лідируючих позицій у конкурентній боротьбі.

Жорсткі умови конкуренції на глобальних ринках вимагають від українських товаровиробників постійно підвищувати рівень конкурентоспроможності продукції харчопровольного комплексу, що можливе лише за умови повного використання ендогенних і екзогенних факторів.

У сучасних наукових дослідженнях міститься значна кількість публікацій, що охоплюють оцінку конкурентоспроможності вітчизняних підприємств у складі регіональних господарських комплексів. Аналіз основних підходів до визначення цієї категорії дозволяє сформулювати основні особливості, виділені дослідниками та закладені в основу відповідних висновків і рекомендацій. По-перше, конкурентоспроможність пов'язують з ефективністю діяльності на основі кращого, ніж у конкурентів, використання ресурсів. По-друге, найважливішою складовою конкурентоспроможності підприємства є технічні, економічні та споживчі харак-

теристики виробленої продукції. Окремими дослідниками ключовими характеристиками конкурентоспроможності підприємства називаються "краще використання потенціалу", а також "здатність займати певну частку ринку й сприяти збільшенню цієї частки" [8].

На думку М. Портера, конкурентні переваги, якими може володіти підприємство, поділяються на 2 основні види: більш низькі ціни (за рахунок низьких витрат); диференціація товарів [9].

Необхідність збільшення обсягів виробництва молока та молочної продукції, покращення їх якості, підвищення рівня споживання населенням України та забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника у складі регіональних господарських комплексів зумовлює актуальність досліджень таких науковців та практиків, як М. Бутко, С. Васильчак, Л. Дейнеко, С. Захарін, М. Ільчук, С. Камілова, Л. Карпенко, О. Козак, В. Кудлай, Н. Левчук, А. Лисецький, В. Марчевський, В. Мостенська, В. Пабат, Ю. Родіонова, П. Саблук, О. Шевельова та інших дослідників. Проте відсутні праці, в яких в комплексі розглядалися б тенденції розвитку ринку молока, проблеми підприємств молочної промисловості та шляхи підвищення їх конкурентоспроможності у складі регіональних господарських систем.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є дослідження стану конкурентоздатності національних молокопереробних підприємств, зокрема молочної галузі регіонального комплексу Чернігівської області в умовах посилення інтеграції України до світогосподарських систем.

РЕЗУЛЬТАТИ

На сучасному етапі зростає роль конкурентоспроможності підприємств у складі регіональних господарських систем як основного критерію, що забезпечує ефективність виробництва та му інтегруванню України в ЄС. Забезпечення конкурентоспроможності залежить від багатьох екзогенних і ендогенних факторів, що зумовлює необхідність використання системного підходу в дослідженні їх впливу. Системний підхід у сучасній інтерпретації дає змогу формувати відповідну стратегію управління їхнім розвитком [7].

Світова молочно-промисловість характеризується посиленою конкуренцією. Її причини полягають у можливості виходу на міжнародний ринок; отриманні ноу-хау, якщо фірми доповняють одна одну; досягненні стійкого становища на світовому ринку молокопродуктів; створенні економічних структур (логістика, маркетинг, управління) у необхідних масштабах [13].

Важливим аспектом, що впливає на конкурентоспроможність, є якість продукції та сировини, з якої вона виробляється.

Так, ще з 1 січня 2005 року для всіх країн ЄС діє закон, відомий як General Food Law, згідно з яким на харчові підприємства покладається не-

Таблиця 1. Найбільші компанії та підприємства в Україні по випуску молочної продукції

№	Підприємство	Компанія
1	2	3
1.	ВАТ «Харківський комбінат»	«Вім-Біль-Данн»
2.	ВАТ «Київський міський молочний завод №3»	
3.	ВАТ «Кременчугський міськмолзавод» (Полтавська обл.)	
4.	ВАТ «Галактон» (м. Київ)	«ЮніМілкУкраїна»
5.	ЗАТ «Лакталіс - Україна»	
6.	ЗАТ «Біловіт - Умань» (Черкаська обл.)	«Лакталіс»
7.	ТОВ «Молочна фабрика «Рейнфорд»	
8.	ДП Молочний завод ВАТ «Молочна фабрика «Рейнфорд»	«Рейнфорд»
9.	ЗАТ «Юрія» (випускає продукцію для «Фанні», м. Черкаси)	
10.	ТОВ «Молочний дім»	«Фанні»
11.	ВАТ «Ковельмолоко»	
12.	ВАТ «Вінницький міськмолзавод»	
13.	ВАТ «Львівський міський молочний завод»	«Західна молочна група»
14.	ТОВ «Концерн «Молокопродукт»	
15.	Філіал «Сумський молочний завод» (Сумська обл.)	«БКС»
16.	Філіал «Львівський молочний комбінат» «ППКФ «Прометей»	

Джерело: [2].

сприяє швидко-обхідність гарантувати відстеження всього

Таблиця 2. Характеристика молокопереробних підприємств

	Підприємства	Район	Фактичний обсяг випуску у перерахунок на молоко, т	Потужність переробки, т	Рівень використання потужностей, %	Рейтинг підприємств за випуском продукції
1	2	3	4	5	6	7
1	Філія "Ніжинський міськмолзавод" ДП "Аромат"	Ніжинський	11775,8	131400	8,96%	8
2	Ічнянський молочноконсервний комбінат	Ічнянський	13604,24	80000	17,01%	7
3	ТОВ "Бахмачконсервмолоко"	Бахмацький	1418,28	50000	2,84%	16
4	ВАТ "Чернігівський молокозавод"	Чернігівський	31906,6	100500	31,75%	2
5	ЗАТ "Городнянський маслозавод"	Городнянський	87,8	25000	0,35%	18
6	ВАТ "Ічнянський завод сухого молока та масла"	Ічнянський	24902	75000	33,20%	5
7	ЗАТ "Н.Сіверський сирзавод"	Новгород-Сіверський	26368	43700	60,34%	3
8	Куликівське сільськогосподарське ЗАТ "Молоко"	Куликівський	24241,7	29200	83,02%	6
9	ТОВ "Козелецький маслозавод"	Козелецький	2690,4	22000	12,23%	14
10	ТОВ "Лосинівський маслосирзавод"	Ніжинський	7411	18300	40,50%	10
11	Філія "Менський сир"	Менський	82228,3	105000	78,31%	1
12	ВАТ "Бобровицький молокозавод"	Бобровицький	25120,7	87600	28,68%	4
13	ЗАТ "Сосницький сирзавод"	Сосницький	2701,8	4536	59,56%	13
14	ЗАТ "Маслозавод прилуки"	Прилуцький	11360,4	43700	26,00%	9
15	ДП Коропський сирзавод ТОВ "Сил"	Коропський	4866,4	18300	26,59%	11
16	ТОВ "Торговий дім "Сіверяни"	Ріпкинський	356,72	1700	20,98%	17
17	ТОВ "Срібнянський молокозавод"	Срібнянський	0	17000	0,00%	19
18	ТОВ "Носівський міськмолзавод"	Носівський	0	33620	0,00%	19
19	Корюківський МЗ	Корюківський	1800	13431,6	13,40%	15
20	ПП "Сирний дім"	Куликівський	2854,3	3880	73,56%	12

Джерело: [4].

Таблиця 3. Молокопереробні підприємства Чернігівського регіону сироробного напрямку виробництва за 2009 рік

Групи продукції	Обсяг випуску у перерахунку на молоко, т.	Обсяг випуску сиру у загальному обсязі виробництва продукції, %	Питома вага в групі, %	Рейтинг підприємства по групі
Сир свіжий неферментований та сир кисломолочний, т	3630	1,21%	2,96%	X
ЗАТ "Н.Сіверський сирзавод"	60	0,02%	1,65%	6
ТОВ "Козелецький маслозавод"	36	0,01%	0,99%	7
ВАТ "Бобровицький молокозавод"	96	0,03%	2,64%	5
ВАТ "Чернігівський молокозавод"	1632	0,54%	44,96%	1
ВАТ "Ічнянський завод сухого молока та масла"	285	0,09%	7,85%	3
філія "Ніжинський міськмолзавод" ДП "Аромат"	144	0,05%	3,97%	4
ЗАТ "Маслозавод Прилуки"	1377	0,46%	37,93%	2

Джерело: [4].

ланцюга випуску продукції, включаючи корм та інгредієнти для кормів. Особлива увага приділяється питанням використання пестицидів, харчових домішок, барвників, антибіотиків та гормонів у виробництві харчових продуктів [10].

Питання якості повинно вирішитись шляхом гармонізації чинного вітчизняного законодавства і національних стандартів із європейськими нормами, що дасть змогу адаптувати сучасні досягнення науки і виробництва в моло-

Таблиця 4. Молокопереробні підприємства Чернігівського регіону сироробної галузі за 2009 рік

Групи продукції	Обсяг випуску у перерахунку на молоко, т	Обсяги випуску у загальному обсязі виробництва, %	Питома вага у групі, %	Рейтинг підприємства по групі
Сири сичужні, т	115977,4	38,65%	94,53%	
ЗАТ "Бахмачконсервмолоко"	0	0,00%	0,00%	10
ВАТ "Чернігівський молокозавод"	200,2	0,07%	0,17%	6
ТОВ "Козелецький маслозавод"	92,4	0,03%	0,08%	7
ДП Коропський сирзавод ТОВ "СИЛ"	4866,4	1,62%	4,20%	4
ЗАТ "Городнянський маслозавод"	30,8	0,01%	0,03%	9
ТОВ "Лосинівський маслосирзавод"	5051,2	1,68%	4,36%	3
ЗАТ "Н.Сіверський сирзавод"	20659,1	6,88%	17,81%	2
філія "Менський сир"	82228,3	27,40%	70,90%	1
ВАТ "Бобровицький молокозавод"	84,7	0,03%	0,07%	8
ПП "Сирний дім"	2764,3	0,92%	2,38%	5

Джерело: [4].

копереробній галузі та виробляти конкурентоспроможну молокопродукцію.

Рівень конкурентоспроможності вітчизняних виробників сировини, молокопереробних комплексів та їх продукції на світовому ринку залишається досить низьким. Складність трансформаційних процесів, цінові диспропорції, низька платоспроможність населення призвели до недовикористання потужностей та збитковості більшості підприємств, що виробляють та переробляють молоко.

З огляду на те, що молоко і молочні продукти є основними складовими щоденного раціону переважної біль-

шості населення, формування конкурентоспроможної молочної промисловості є одним з найважливіших завдань забезпечення продовольчої безпеки України та успішного розвитку регіональних господарських систем [1]. Розглядаючи стан молочної промисловості, слід зазначити, що найбільша кількість молокопереробних підприємств України знаходиться у Київському, Харківському, Вінницькому, Дніпропетровському, Донецькому та Чернігівському регіонах. Окремі агропромислові

об'єднання охоплюють підприємства й організації кількох регіонів та інвестуються іноземними компаніями. Це, зокрема, український холдинг ЗАТ "Укрпродуктгруп", лідер ринку молочних продуктів України, який включає ВАТ "Молочник", торговельне підприємство "Агроспецресурси" (м. Житомир), ДП "Староконстантинівський молочний завод" та ДП "Укрпродекспо" (Хмельницька область). Акції цієї компанії котируються на Лондонській фондовій біржі. Найбільшим іноземним інвестором холдингу є компанія "Фелемі" (Велика Британія), яка є власником 10% акцій від загального національного пакета.

У результаті продажу

холдингом 11,2 млн акцій компанія одержала 6 млн фунтів інвестицій, що будуть спрямовані на модернізацію виробництва плавленого сиру й вершкового масла, збільшення обігового капіталу та розв'язання інших завдань [11]. Найбільші виробники молочної продукції в Україні наведені в табл. 1.

Молочна промисловість України за своїм потенціалом, приваблює іноземних інвесторів. Свідченням цього є прихід на вітчизняний ринок французької компанії Danone, яка викупила херсонський завод "Родич", що спеціалізується на виробництві молока. До сьогодні продукція Danone імпортувалася в Україну з Росії і частково з Польщі, де розміщено її підприємства. У 2004 році російська компанія "Юнімілк" придбала "Галактон", а французька компанія Lactalis — компанію "Біловіт".

Український ринок молока та молочної продукції за останні роки приростає більш ніж на 15% щорічно. Лідерами галузі є "Галактон" — 14%, "Вімм-біль-Данн" — 10%, Lactalis — 7—8%, Danone — 3%. Компанії "Злагода" і Reinford займають 4—5% ринку кожна [9]. Рівень конкуренції в молочної галузі України постійно зростає. Із 300 підприємств щорічно приблизно 10 компаній залишають ринок, не витримуючи конкуренції. А отже, через кілька років на ринку залишиться не більше ста заводів, які будуть належати 10—20 холдингам. На даний час 80 підприємств випускають близько 90% усієї молочної продукції, що свідчить про високий рівень концентрації виробництва [12]. Серед серйозних операторів уже практично немає таких, які займаються виробництвом одного виду продукції, більшість охоплює декілька напрямів, ефективно використовуючи сировинні зони в залежності від сезонності й попиту на ту чи іншу продукцію. Можна виділити 15 компаній з обся-

Таблиця 5. Молокопереробні підприємства Чернігівського регіону сироробної галузі за 2009 рік

Групи продукції	Обсяг випуску у перерахунку на молоко, т.	Обсяги випуску у загальному обсязі виробництва, %	Питома вага у групі, %	Рейтинг підприємства по групі
Сир плавлений не тертий і не в порошок, т	3083,7	2,51%	3	
ЗАТ "Сосницький сирзавод"	2701,8	0,90%	87,62%	1
ВАТ "Чернігівський молокозавод"	68,4	0,02%	2,22%	3
ТОВ "Лосинівський маслосирзавод"	45,6	0,02%	1,48%	4
ЗАТ "Н.Сіверський сирзавод"	267,9	0,09%	8,69%	2
ВСЬОГО	122691,1	40,88%		

Джерело: [4].

гом виробництва молочної продукції на суму понад 125 млн грн. Але разом ці компанії займають близько 45% від національного виробництва молокопродуктів у грошовому виразі.

Ці компанії нині є основними учасниками ринку молокопродуктів, які постійно конкурують між собою на ринках сировини та готової продукції. Окрім цих компаній, на ринку України працюють й інші виробники і кожен із них у найближчому майбутньому може потрапити до рейтингового переліку провідних операторів молочного ринку.

Характеристика молокопереробних підприємств Чернігівської області наведена у табл. 2—7.

Таблиця 6. Молокопереробні підприємства Чернігівського регіону маслоробної галузі за 2009 рік

Групи продукції	Обсяг випуску у перерахунку на молоко, т.	Обсяги випуску у загальному обсязі виробництва, %	Питома вага у групі, %	Рейтинг підприємства по групі
Масло вершкове жирністю до 85%, т	88020	29,33%	100,00%	
філія "Ніжинський міськмолзавод" ДП "Аромат"	9880	3,29%	11,22%	4
ЗАТ "Бахмачконсервмолоко"	0	0,00%	0,00%	11
ЗАТ "Городнянський маслосирзавод"	0	0,00%	0,00%	11
філія "Менський сир"	0	0,00%	0,00%	11
ЗАТ "Маслосирзавод Прилуки"	6020	2,01%	6,84%	6
ТОВ "Лосинівський маслосирзавод"	1180	0,39%	1,34%	9
ЗАТ "Н.Сіверський сирзавод"	5320	1,77%	6,04%	7
ВАТ "Ічнянський завод сухого молока та масла"	23600	7,86%	26,81%	1
ВАТ "Чернігівський молокозавод"	7180	2,39%	8,16%	5
ВАТ "Бобровицький молокозавод"	14800	4,93%	16,81%	3
ТОВ "Козелецький маслосирзавод"	2200	0,73%	2,50%	8
Куликівське сільськогосподарське ЗАТ "Молоко"	16940	5,64%	19,25%	2
ТОВ "Бахмачконсервмолоко"	900	0,30%	1,02%	10

Джерело: [4].

Таблиця 7. Молокопереробні підприємства Чернігівського регіону галузі сухого молока за 2009 рік

Групи продукції	Обсяг випуску у перерахунку на молоко, т.	Обсяги випуску у загальному обсязі виробництва, %	Питома вага у групі, %	Рейтинг підприємства по групі
Молоко і вершки сухі, т	39283,6	13,09%	100,00%	
1	2	3	4	5
ВАТ "Чернігівський молокозавод"	0	0,00%	0,00%	7
ФЛІЯ "Менський сир"	0	0,00%	0,00%	7
ЗАТ "Маслозавод Прилуки"	95,4	0,03%	0,24%	6
філія "Ніжинський міськмолзавод" ДП "Аромат"	1727,8	0,58%	4,40%	4
ТОВ "Лосинівський маслосирзавод"	1134,2	0,38%	2,89%	5
ВАТ "Ічнянський завод сухого молока та масла"	20166,5	6,72%	51,34%	1
ВАТ "Бобровицький молокозавод"	9434	3,14%	24,02%	2
Куликівське сільськогосподарське ЗАТ "Молоко"	6725,7	2,24%	17,12%	3

Джерело: [4].

Аналіз свідчить, що лідерами області за випуском продукції є філія "Менський сир", ВАТ "Чернігівський молокозавод", ЗАТ "Н.Сіверський сирзавод", ВАТ "Бобровицький молокозавод", ВАТ "Ічнянський завод сухого молока та масла".

За випуском сиру свіжого неферментованого та сиру кисломолочного провідні позиції посідають такі підприємства, як ВАТ "Чернігівський молокозавод", ЗАТ "Маслозавод Прилуки" та ВАТ "Ічнянський завод сухого молока та масла".

За випуском сирів сичужних лідерами є: філія "Менський сир", ЗАТ "Н.Сіверський сирзавод" та ТОВ "Лосинівський маслосирзавод". Сири тверді займають у загальному випуску 40,88%.

Найбільші обсяги сирів плавлених виробляють: ЗАТ "Сосницький сирзавод" та ЗАТ "Н.Сіверський сирзавод".

Лідерами за випуском масла є: ВАТ "Ічнянський завод сухого молока та масла", Куликівське сільськогосподарське ЗАТ "Молоко", ВАТ "Бобровицький молокозавод", філія "Ніжинський міськмолзавод" ДП "Аромат" та ВАТ "Чернігівський молокозавод".

За випуском сухого молока лідирують такі підприємства, як ВАТ "Ічнянський завод сухого молока та масла", ВАТ "Бобровицький молокозавод", Куликівське сільськогосподарське ЗАТ "Молоко".

2009 року молокопереробні підприємства Чернігівської області виробили близько 64 тис. т продукції. Це на 5,1% менше, ніж у 2008 році. У зв'язку зі скороченням виробництва були знижені закупівельні ціни на сировину, що, звичайно, викликало негативну реакцію з боку виробників молока, що позначилось на поголів'ї

худоби, яке за рік у селянських господарствах зменшилось на 10 тисяч корів.

Проблеми, викликані зниженням зовнішнього попиту на українські молокопродукти, поглибило зростання імпорту, особливо сухого молока та масла з Білорусі та інших країн.

Для збереження виробництва молокозаводи області були змушені продавати свою продукцію за цінами, нижчими її собівартості і, як наслідок, зазнавали збитків. Торік їх мали 40% підприємств галузі на загальну суму

8 млн грн., що негативно позначилось на наповненні місцевих бюджетів та інноваційно-інвестиційному розвитку галузі. Обвал ринку сухого молока та масла призвів до того, що їх виробництво в минулому році скоротилося відповідно на 42% та 24%.

Починаючи з жовтня-листопада 2009 року ситуація на ринку молочних продуктів дещо змінилася: внутрішній і зовнішній попит підвищився, відповідно зросли й реалізаційні ціни. Все це викликало потребу в додатковій сировині, якої давно не вистачає.

Відтак, між молокозаводами посилилась боротьба за зони заготівлі, що, зрештою, призвело до підвищення закупівельних цін на молоко. В останні 2 місяці 2009 року в сільгоспідприємствах вони зросли на 50%, у населення — майже вдвічі.

Пожвавлення попиту на ринку дозволило переробникам скоротити залишки продукції на 2 тис. т, активізувати виробничу діяльність і наростити обсяги виробництва. Проте надолужити відставання по галузі в цілому за 2009 рік так і не вдалося.

Окрім ринкової і цінової нестабільності, на падіння виробництва, вплинуло й вивезення сировини, яка виробляється в області, за її межі. Зокрема, торік на підприємства Чернігівщини надійшло молока на 43 тис. т (13%) менше, ніж у 2008 році. Причиною цього є недосконалість ринкових відносин між суб'єктами господарювання.

На вістрі залишаються й проблеми якості молочної сировини. В окремих районах цьому не приділяється належної уваги. Так, наприклад, в Чернігівському районі молоко вищого гатунку зовсім не виробляється. Не надходить звітів на заводи й охолоджена сировина. А

жирність молока з цього району — найнижча в області і становить 3,4%.

Загалом у 2009 році із 20 зареєстрованих на Чернігівщині молокозаводів продукцію виробляли 17. Наростити виробництво вдалося чотирьом із них: Ічнянському молочно-консервному комбінату, товариству "Куликівське молоко", Філії "Менський сир ВКФ "Прометей" та Чернігівському молокозаводу. Значне відставання допустили Філія "Ніжинський молокозавод", ДП "Аромат", Городнянський молокозавод, ТОВ "Торговий Дім "Сіверяни" та ЗАТ "Маслозавод "Прилуки" [3].

ВИСНОВКИ

Формування конкурентоспроможності вітчизняних виробників молока та молочної продукції вимагає реалізації такого комплексу заходів:

— забезпечення формування стабільної і потужної бази молочної сировини в процесі активізації інтеграції за галузевими та міжгалузевими напрямками в харчопродовольчому комплексі України шляхом інтегрування молокопереробних підприємств з виробниками сировини у регіональні комплекси, зміцнення кормової бази молочного скотарства особистих селянських господарств, створення переробними підприємствами власних базових тваринницьких господарств;

— докорінне покращення ситуації в усіх сегментах тваринництва та переробки молочної сировини за рахунок істотної фінансової підтримки галузі, через здешевлення кредитних ставок, своєчасних виплат дотацій, врегулювання зовнішньої торгівлі продуктами тваринництва, гармонізації вітчизняних стандартів у рамках міжнародних вимог;

— створення інституційних умов, що стимулюють розвиток підприємництва та ринкового середовища;

— підвищення якості молока молокопродуктів шляхом модернізації виробничих процесів на інноваційній основі;

— розширення асортименту молочних продуктів та упаковки відповідно до потреб різних сегментів споживачів; впровадження нетрадиційних видів та створення екологічно чистої продукції, беручи до уваги досвід світових товаровиробників;

— проведення диференціації ринків збуту експортоорієнтованої молокопродукції.

Література:

1. Бутко М.П. Молочна промисловість Чернігівської області: стан, проблеми і перспекти-

ви / М.П. Бутко, О.М. Шевченко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. — Харків: ХНТУСГ, 2008. — Вип. 72. — С. 23—31.

2. Васильєва Н. Обездоленные [Молочная продукция] / Н. Васильєва // Бизнес. — 2006. — № 44. — С. 140—143.

3. Виробництво молокопродуктів на Чернігівщині торік скоротилося на 5% [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.milkua.info

4. Головне управління статистики у Чернігівській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.chernigivstat.gov.ua

5. Зборовська Ю.А. Підвищення конкурентоспроможності продукції — важлива умова нарощування експортного потенціалу АПК України / Ю.А. Зборовська // Зовнішня торгівля: право та економіка. — 2007. — № 4. — С. 137—140.

6. Козак О. Основні тенденції розвитку світового ринку молока та молочної продукції / О. Козак // Економіка АПК. — 2007. — № 3. — С. 149—153.

7. Кудлай В.Г. Розвиток конкуренції на ринку молочної продукції в Україні / В.Г. Кудлай // Економіка АПК. — 2006. — № 6. — С. 110—115.

8. Пархоменко Н. Фактори конкурентоспроможності й конкурентні переваги кооперативно-інтеграційних формувань / Н. Пархоменко // Сіверянський літопис. — 2007. — № 2. — С. 132—140.

9. Портер М. Стратегія конкуренції / М. Портер; [пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський]. — К.: Основи, 1997. — 390 с.

10. Родіонова Ю.М. Проблеми формування конкурентоспроможного вітчизняного виробника молока та молочної продукції / Ю.М. Родіонова // Формування ринкових відносин в Україні. — 2007. — № 1. — С. 126—131.

11. Родіонова Ю.М. Чинники формування конкурентних переваг молокопереробних підприємств України / Ю.М. Родіонова // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 5. — С. 129—138.

12. Шафалюк О. Особливості структури споживання і конкуренції на ринку молокопродуктів України / О. Шафалюк // Маркетинг в Україні. — 2006. — № 4. — С. 4—10.

13. Шевельова С.О. Світові тенденції розвитку виробництва молока та ринку молокопродуктів / С.О. Шевельова // Економіка АПК. — 2000. — № 11. — С. 91—95.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2011 р.